

ҒАРБИЙ ТУРК ХОҚОНЛИГИ ДАВРИДА ЧОЧНИНГ ТОВАР ВА ПУЛ МУНОСАБАТЛАРИ

Мухамедов Я.К.

т.ф.ф.д.(PhD),

Ўзбекистон Миллий университети

Инсоният тарихида савдо йўлларининг аҳамияти жуда муҳим ўрин эгаллайди. Кишилиқ жамиятининг бронза давридан, баъзи жойларда ундан ҳам анча аввал, маълум ихтисослашган йўллар пайдо бўлганлигини биламиз. Уларнинг пайдо бўлишида қабилалар, халқлар ва давлатлараро алоқалардан келиб чиққан иқтисодий, этник, сиёсий ва маданий эҳтиёжлар сабаб бўлди. Дастлаб Ўрта ва Яқин Шарқда Бадахшоннинг лаъл(лазурит)ига бўлган эҳтиёж “лазурит йўли”нинг вужудга келишига олиб келган. Милoddан аввалги VI-IV асрларда эски йўллар асосида Эронда (Ахамонийлар империяси даврида такомиллашиб борган) “шоҳ йўли” таркиб топади. Кейинчалик бу йўллар негизида Буюк ипак йўли ва бошқалар такомиллашиб боради.

Чоч воҳаси географик жойлашувига кўра Марказий Осиёда асосан, иккита хўжалиқ типини ўзида мужассам қилган ҳудуд сифатида намоён қилади. Унинг минтақа шимоли ва шимоли-шарқидаги кўчманчи чорвадорлар ҳамда жанубдан ўтроқ деҳқон этнослар орасида ўрин олганлиги, бу ерда қадимдан савдо-сотиқ ва ҳунармандчилик соҳаларининг кенгайишига замин яратди. Айниқса, Чочнинг хорижий ўлкалар, хусусан, Хитой билан тижорий алоқалар ўрнатганлигига доир хитой йилномаларида, воҳада ўнлаб шаҳарлар мавжуд бўлганлигига доир араб ва форс манбаларида маълумотларнинг учраши бундан далолат беради.

Ғарбий Турк хоқонлигига ва Чоч воҳасининг туркий сулолаларига оид тангалар Тошкент воҳасининг кўплаб жойларидан, хусусан, Қанқа, Хонобод, Кавардон ёдгорликларидан топилган [1, - Б.150, 67-74].

Е.Б. Зеймалнинг фикрича, Чочда V асрдан, ёки VI-VII аср бошларидан пул муомаласи йўлга қўйилган[2, -Б.204]. Бироқ, кейинги йилларда Э.В. Ртвеладзе Чочнинг энг қадимий тангалари милодий III-IV асрларга бориб тақалишини ва уларнинг ўнг юзасида ҳукмдор тасвири, орқа томонида Қанғ тамғаси ва унинг атрофида суғдий ёзувда “Чачан напч Ванван хув”, яъни “Чоч халқи/жамоаси ҳукмдори Ванван” ёки “Чоч халқи/жамоасининг ғолиб ҳукмдори” сўзлари ўрин олганини аниқлади [3, - С.10-20].

Ғ. Бобоёров эса VI-VII асрларда Чоч воҳасида туркий тангалар зарб қилиш анъанаси йўлга қўйилгани, уларнинг бир қисмини “жабғу”, “жабғу-хоқон” ва “хоқон” унвонли Ғарбий Турк хоқонлиги тангалари, бир қисмини эса “тегин” ва “тудун” унвонли Чоч тегинлари ва Чоч тудунлари каби туркий сулолалар зарб қилган тангалар ташкил этишини исботлаб берди [4, -С.204].

Чочнинг хоқонлик даври тангалари Қанғ даврида бўлганидек мисдан ясалган бўлиб, ушбу тангаларга ҳокимиятни бошқарган сулола

вакилларининг тасвири ва сулола тамгалари туширилган. Йиллар ўтган сари тангаларнинг ўлчами ва вазни камайиб борган. Тангаларнинг аверсидаги (Av) ҳукмдор тасвири, жумладан, унинг соч турмаги, безаклари, кийим-кечак деталлари соддалашган [5, -С.333-342].

Турк хоқонлиги даврида Тошкент воҳасида кўпроқ хоқонлик тангалари муомалада бўлган. Бу пайтда бир қатор катта-кичик ҳукмдорликларда маҳаллий мис тангалар ҳам зарб этилган. Уларнинг реверсидаги (Rv) туширилган сулолавий уруғ рамзлари – тамгалар бир-биридан фарқланган. Бир-биридан бирмунча фарқ қилувчи бундай тамгалар исм, унвон, ҳукмдорлик номини англатувчи суғдий ёзувлар воситасида танга доирасининг ичида тасвирланган. Тангаларнинг ҳар бир гуруҳи уларнинг Av ҳукмдорнинг портрети шунингдек, Ғарбий Турк хоқонлигининг бош ҳукмдори ва малика ҳамда шер ва туя каби ҳайвонлар тасвирлари ўрин олган.

Олмалиқ шаҳридан шимоли-ғарбдаги Қулота харобаси яқинидан науслар топилган. 1978 йилдаги қазилмалар пайтида сағананинг пахсадан, деворлари хом ғишт ва пахсадан, куббаси (гумбази) хом ғишдан қурилганлиги аниқланган бўлиб, унинг ичидан одам суяклари билан бирга сопол синиқлари ҳамда Av қадимги туркларни қиёфадаги Чоч ҳукмдори тасвирланган Rv томонига айрига ўхшаш (паншаҳасимон) тамға туширилган VI-VII асрларга оид мис тангалар топилган[6, -С.38-42]. Бундай тангаларнинг айрим типларида “тегин”, айримларида эса “Чоч тудуни” каби қадимги туркча унвонлар ўрин олганлиги уларнинг Ғарбий Турк хоқонлиги даврида воҳанинг туркий сулолалари томонидан зарб қилинганидан дарак беради [7, -С.44-63].

Чоч муҳрлари орасида тўртбурчак шаклдагиси жуда ноёб бўлиб, унда исломдан аввалги Чоч ҳукмдорлигига тегишли тамға (санҷқисимон) билан бир хил[8,-С.391,52-70]. Айниқса, милодий 640-750 йилларда Чоч бошқарувида бўлган туркий Чоч Тудунлари сулоласи тангасидаги тамға билан ушбу тамғанинг бирдай эканлиги[9, -С.52-70] бу муҳрнинг мазкур сулолага тегишли ёки тегишли эмаслиги хусусида фикр юритишга ундайди.

Қисқаси, илк ўрта асрларга келиб Чоч воҳаси ўз тараққиётининг юқори босқичига кўтарилди. Мамлакат пойтахти эса йирик ҳунармандчилик ва савдо-сотиқ марказига айланди. Чочнинг халқаро қарвон савдоси чорраҳасида жойлашганлиги эса, биринчи навбатда Шарқ мамлакатлари минтақаси билан савдо-иқтисодий алоқалар олиб боришда фаол иштирок этиш имкониятини яратиб берди. Давроқе, Ғарбий Турк хоқонлигининг Чоч воҳасига катта эътибор қаратиб, бу ерда ўз қароргоҳларидан бири – Жабғукатни барпо қилиши, ўз танга-пулларини айнан ушбу воҳада зарб қилдирганлиги, шунингдек, воҳада хоқонлик билан боғлиқ Чоч Тегинлари ва Чоч Тудунлари каби ҳукмдор сулолаларнинг фаолият юритиши натижада бу ер минтақанинг муҳим сиёсий ва маданий марказга айланишига олиб келди.

Умуман олганда, Чоч ички бозорида савдо-сотиқ, иқтисодий муносабатлар анчагина жадаллашган. Бу албатта, янги миграциялар натижасида воҳада аҳоли сонининг ўсиши билан боғлиқ эди.

Хоқонлик таркибида бўлган даврда Чоч бир томондан атроф-теварақдаги Фарғона, Уструшона, Суғд билан иқтисодий алоқаларни йўлга қўйган бўлса, иккинчидан, унинг савдо жамоалари Хитой, Олтой, Жанубий Сибир, Ўрхун водийси (Мўғулистон), Волга-Уролбўйи ўлкаларига бориб, савдо-сотик ишларини жонлантирганлар. Айниқса, Буюк Ипак йўлининг шимолий тармоғи Чоч ва унга яқин ҳудудлардан ўтиши бевосита хоқонлик томонидан бу тармоқнинг осойишталиги таъминланиши воҳада иқтисодий ҳамда маданий жиҳатдан ўсиш учун замин яратади.

Адабиётлар:

1. Мусакаева А.А. Начальный этап денежного обращения в Чаче // Столице Узбекистана Ташкенту 2200 лет. Труды международной научной конференции. – Ташкент, 2009. – С. 150; Шагалов В.Д., Кузнецов А.В. Каталог монет Чача III–VIII вв. – Ташкент: ФАН, 2006; Бабаяров Г. Древнетюркские монеты Чачского оазиса ... С. 9–19, 40–45, 67–74.
 2. Зеймаль Е.В. Монеты раннесредневековой Средней Азии // Археология. Средняя Азия в раннем средневековье. – Москва, 1999. – С. 204.
 3. Ртвеладзе Э.В. История и нумизматика Чача (вторая половина III – середина VIII в. н.э.). Ташкент, 2006 – С. 10–20.
 4. Бабаяров Г. Древнетюркские монеты Чачского оазиса ... С. 9–19, 40–45, 67–74; Бабаяров Г., Кубатин А.К орфографии титула «джабгу» на согдоязычных монетах Чача эпохи Западно-Тюркского каганата // Акад. У. Каримов номидаги ёшлар қшунослари мий конференцияси тезислари. – Тошкент, 2007. – С. 129–131; Бабаяров Г., Кубатин А. К монетам Чачских правителей тегинов // O'zbekiston moddiy madaniyat tarixi, №35, Самарқанд, 2006. – С. 194–198.
 5. Бабаяров Г., Кубатин А. Методы идентификации и определения последовательности выпусков монет Западно-Тюркского каганата // Казахстан и Евразия сквозь века: история, археология, культурное наследие. Сборник науч. трудов посвящ. 70-лет. со дня рождения акад. НАН РК К.М. Байпакова. – Алматы, 2010. – С. 333–342.
 6. Буряков Ю.Ф. Новые данные к стратиграфии городища Кульата // ОНУ. № 9. – Ташкент: Фан, 1978. – С. 38–42.
 7. Бабаяров Г. Древнетюркские монеты Чачского оазиса ... С. 44–63.
 8. Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет ... С. 391; Бабаяров Г. Древнетюркские монеты Чачского оазиса ... С. 52 – 70.
 9. Бабаяров Г. Древнетюркские монеты Чачского оазиса ... С. 52 – 70.
- Fayzulla, O. (2020). The craftsmanship of the emirate of bukhara at the second half of the XIX century-the beginning of the XX century. *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research*, 2(11), 33-38.
- Ochildiyev, F. (2019). Trade relations between Bukhara and India in the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century. *Actual Problems of Applied Sciences Journal World*, (4), 13-19.

Очилдиев, Ф., & Хайдаров, З. (2022). Кеш ва Шахрисабз археологияси: КАТЭ тадқиқотлари. *Общество и инновации*, 3(2/S), 79-86.

Khaydarov, Z. (2021). Archaeology of Kesh and Shakhrisabz: on the basis of KATE reports. *current research journal of history* (2767-472X), 2(11), 52-57.

Haydarov Z. (2021). The Role Of The Department Of Archeology Of The National University Of Uzbekistan In The Study Of The Ancient And Medieval History Of The Tashkent Oasis. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(01), 609–613.

Mukhamedov, Y.Q. (2022). Chach administrative center of the western turkic khaganate. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 2(05), 46-52.

Muhamedov, Y.K. (2019). The history of commercial economical-cultural relations of Tashkent oasis. *Theoretical & Applied Science*, (10), 579-582.

Muhamedov, Y. (2021, November). Chach As The Administrative Center Of The Western Khanate. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 75-79).

Мавлонов, Ў. (2008). Марказий Осиёнинг қадимги йўллари: шаклланиши ва ривожланиш босқичлари. Тошкент: Академия.

Сагдуллаев, А., & Мавлонов, У. (2006). Узбекистонда давлат бошқаруви тарихи.

Мавлонов, Ў., & Маҳкамова, Д. (2004). Маданий алоқалар ва савдо йўллари. Тошкент: Академия.

VIII-XIII АСРЛАРДА МАРКАЗИЙ ОСИЁДА ПОЧТА АЛОҚА ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

Юсупов И.С.

т.ф.ф.д.(PhD),

Тошкент тиббиёт академияси Урганч филиали

Ўрта Осиёда қадимги даврлардан бошлаб қарвон йўллари бўйлаб почта хизмати йўлга қўйилган бўлиб, йўллардаги махсус бекатларда хабарчилар, подшо чопарлари озиқ-овқат ва чопқир отлар билан таъминланган.

Арабларнинг Умар халифалиги (717-720) вақтида, Ўрта Осиё давлат почтасига сўғдлар ёки марвликлардан бўлган Сулаймон ибн Абу Сари “берид” бошлиқ эди.[1,Б.4] “Девони берид” асосан давлат эҳтиёжларига хизмат кўрсатган. Почта маҳкамаси бошлиғига шаҳарлардаги маҳаллий почта амалдорлари бўйсунарди. Улар ихтиёрида чопарлар ва кўп миқдорда почта отлари бўлган. Почта амалдорлари маҳаллий маъмурлар, яъни ҳокимларга бўйсунмасдан, балки ўзларининг марказий маҳкамасига қарарди.[2,Б.5] Умавийларга қарши кўтарилган қўзғолонга раҳбарлик қилган Абу-Муслим 747 йил 9-июнда қўзғолон бошланади деб хабар бериш учун ўзларини одамларини турли ҳудудларга юборади. Сафизанж қишлоғида